

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ У СОЦІАЛЬНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРАХ

І. В. Жадан

СОЦІАЛЬНЕ НАУЧАННЯ: МЕХАНІЗМИ ТА РЕСУРСИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Узагальнено результати дослідження за темою “Соціальне навчання як механізм політичної соціалізації молоді в умовах модернізації освіти” (2007 – 2010 роки). Визначено особливості впливу соціального навчання на процес політичної соціалізації молоді на соціальному та індивідуальному рівнях. Окреслено проблемні зони політичної соціалізації, описано механізми та напрями модернізації освітнього процесу для оптимізації соціалізаційних впливів.

Ключові слова: політична соціалізація, соціальне навчання, механізми, особливості, моделювання.

Обобщены результаты исследования по теме “Социальное научение как механизм политической социализации молодежи в условиях модернизации образования” (2007 – 2010 годы). Определены особенности влияния социального научения на процесс политической социализации молодежи на социальном и индивидуальном уровнях. Очерчены проблемные зоны политической социализации, описаны механизмы и направления модернизации образовательного процесса с целью оптимизации социализационных влияний.

Ключевые слова: политическая социализация, социальное научение, механизмы, особенности, моделирование.

The article presents summary of the research findings on the theme “Social learning as mechanism of youth political socialization in the conditions of education modernization” (2007 – 2010). Peculiarities of social learning impact on the process of youth political socialization at societal and individual levels are determined. Problem zones of political socialization are outlined; mechanisms and trends of educational process modernization aimed at socialization influence optimization are described.

Key words: political socialization, social learning, mechanisms, particularities, modeling.

Проблема. У переважній більшості досліджень з проблем політичної соціалізації [1 – 4] увага зосереджується на формуванні політичних уявлень та настановлень у процесі взаємодії з агентами

соціалізації. При цьому поза межами соціально-психологічного аналізу залишаються умови та механізми формування системи політичних ставлень та “матеріалізації” їх у соціальні дії, без яких неможливий політичний вибір, а отже, і перетворення, реконструювання, трансформації та розвиток політичної культури.

Мета статті: на основі узагальнення результатів дослідження особливостей впливу соціального навчання на процес політичної соціалізації визначити ресурси, здатні оптимізувати процес формування політичних ставлень молоді.

Соціальне навчання, як процес опанування суб'єктом нових способів здійснення поведінки і діяльності, їх фіксації та/чи модифікації, є основним соціально-психологічним механізмом політичної соціалізації в будь-якому суспільстві. У сталих суспільствах процес соціалізації забезпечується механізмами наслідування, навіювання, зараження, переконування, ідентифікації; у перехідних, де практично всі агенти соціалізації перебувають у стані ресоціалізації, традиційні механізми не забезпечують досягнення поставлених цілей, тож виникає потреба в залученні спеціальних механізмів і технологій розвитку політичних ставлень. Уявлення про проблемні зони та ресурси соціального навчання в трансформаційному суспільстві можна скласти на основі аналізу наявної соціалізаційної ситуації.

Простір і спрямування політичної соціалізації визначають соціально-психологічні феномени: *домінуючий політичний дискурс* (прийняті або ті, що мають шанси бути прийнятими суспільством, ідеї та цілі); *політичні цінності* (ті, що були відтворені і пережиті, усвідомлені, визначають світосприймання і політичну поведінку, а відтак формують політичне життя, а також ті, які наразі лише декларуються); *зразки політичної діяльності та політичної поведінки*, які представлені в суспільстві, і ті, що репрезентують соціальні очікування. Процес і результат політичної соціалізації регламентовані також динамічними характеристиками політичної взаємодії: *формами політичної взаємодії, прийнятими в соціумі; нормами політичної поведінки та критеріями її оцінювання; політичною компетентністю агентів соціалізації; способами соціалізаційних впливів, легітимними в межах даної культури; політичною залученістю, напруженістю актуальних політичних потреб громадян; ефективністю наявних соціалізаційних інститутів тощо.*

Програмою дослідження передбачалося виявлення особливостей впливу соціального навчання на процес політичної соціалізації молоді на макро- і мікро- рівнях. Дослідження макрорівня представлено аналізом політичного дискурсу основних агентів політичної

соціалізації. На мікрорівні вивчалися особливості ціннісних пріоритетів, нормативно-правових настановлень, громадянських ставлень, компетенцій і стереотипів молоді, особливості громадянських ставлень учасників освітнього процесу, а також уявлення про цілі політичної соціалізації в сім'ях, де виховуються діти молодшого шкільного віку.

На основі теоретичного аналізу і даних емпіричних досліджень визначено найбільш істотні особливості впливу соціального навчання на процес розвитку політичних ставлень на соціетальному рівні. Зокрема, встановлено, що політичному дискурсу цього рівня властиві:

- внутрішня суперечливість і різновекторність ціннісних моделей (декларованих і діючих; представлених у різних регіонах, соціальних групах, політичних силах тощо);

- високий рівень стереотипності і міфологізованості (з домінуванням схем, спрямованих у минуле, та міфів, що гальмують вирішення завдань розвитку);

- брак зрозумілих сценаріїв змін (уявлення про цінності, механізми та способи демократичної політичної взаємодії схематичні; образ бажаного майбутнього вкрай розмитий, а технології його досягнення взагалі не представлені);

- “підміна” смислів (нові категорії ілюструються наявними контекстами, а нові смисли “розчиняються” в стереотипних уявленнях і натяках);

- насиченість сценаріями катастроф і зорієнтованість на формування синдрому вивченої безпомічності;

- постійні апеляції до переконань, які на когнітивному і емоційному рівнях утверджуються в ситуативному досвіді і спрямовані в минуле або сучасне, але не орієнтовані в майбутнє, що істотно ускладнює їх переформулювання і якісні зміни.

Окрім того, на дискурсі макрорівня позначаються незацікавленість основних агентів політичної соціалізації в зміні ціннісних пріоритетів суспільства і суперечності між природними факторами розвитку (такими як схильність людей до егоїзму, ксенофобії, агресії, прагнення до авторитарної влади, готовність до певних типів очікувань тощо) і тими, що визначають бажаний рівень соціалізованості.

Соціалізаційні впливи цього рівня орієнтовані на актуалізацію механізмів навіювання, зараження, наслідування, ідентифікації.

Узагальнення результатів емпіричних досліджень щодо впливу соціального навчання на процес політичної соціалізації на індивідуальному рівні дало змогу виявити особливості, які значною мірою відзеркалюють соціетальний рівень, зокрема такі:

- для переважної більшості студентської молоді (близько 64%) пріоритетними є матеріальні цінності (цінності виживання), тоді як

індикаторами зорієнтованості на розвиток є ініціативність, уміння жити в нових умовах, рішучість у досягненні цілей, довіра і якість життя. Водночас можна констатувати наявність потенційного ресурсу для формування ціннісних пріоритетів розвитку, позаяк потреби, що відповідають матеріальним цінностям, як і потреби в розвитку якостей особистості, що забезпечують самореалізацію (динамічна складова цінностей), віднесені молоддю до найменш напружених;

- у когнітивній складовій нормативних ставлень молоді найвиразніше представлені корисність та вигода, проте бракує готовності здійснювати самостійний вибір, протистояти зовнішньому тиску. Водночас корелятами розвитку правових ставлень молоді є орієнтація на саморозвиток та самореалізацію, готовність впливати на детермінанти подій, прийняття соціальної норми як способу досягнення згоди із соціумом, автономна мораль (прагнення самостійно оцінювати та приймати рішення щодо меж власного права)[5];

- семантика громадянських ставлень учнівської молоді визначається факторами лояльності до влади та національною ідентичністю, орієнтацією на державу як основного, якщо не єдиного співучасника громадянської взаємодії (ставлення реалізуються в площині “громадянин – влада”). Натомість метою політичної соціалізації є утвердження соціальної довіри, толерантності, готовності до обстоювання своїх прав у взаємодії з іншими (реалізація громадянських ставлень у площині “громадянин – інші люди”)[6];

- ставлення молоді до подій і явищ політичного життя ґрунтується на схематизованих уявленнях (стереотипах та упередженнях), ключовими смисловими ядрами яких є відчуженість влади, нетерпимість, сприйняття та інтерпретація політичних подій в опозиціях “ми – вони”, тема боротьби за майбутнє, зорієнтованість у минуле, апелювання до моралі. Політичні інтерпретації ірраціональні та упереджені, наслідком чого є: некритичне ставлення до влади, негативне ставлення до інших політичних ідей, поглядів та “інакшості” загалом, категоричність в оцінюванні тих, хто не належить до “своїї” групи [7];

- переважання в структурі політичних ставлень студентства емоційно-оцінних ставлень унеможлиблює довіру і визнання політики як необхідного інструменту регулювання життя суспільства; відносини між “Я” і державою інтерпретуються в опозиції домінування/підпорядкування. Рівень когнітивних компетенцій, пов’язаних з уміннями здобувати й опрацьовувати, аналізувати і оцінювати отриману інформацію суспільно-політичного характеру виявився найнижчим у системі політичних компетенцій студентської молоді [8];

- структура громадянських уявлень агентів цілеспрямованої політичної соціалізації (розробників і вчителів) істотно різниться: розробники, які визначають змістову та технологічну складові навчально-виховного процесу, зорієнтовані на формування активної, патріотичної, законослухняної і політично ефективної особистості; тоді як учителі націлені на виховання позитивного, порядного і доброзичливого учня, що істотно знижує ефективність цілеспрямованого навчання [6];

- уявлення батьків щодо рис, які мають бути сформовані у молодших школярів для успішної політичної соціалізації на наступних етапах розвитку, загалом відповідають моделі потребового майбутнього – це здатність до конструктивної взаємодії з іншими, налаштованість на діалог, самоконтроль, емпатія, відповідальність і самостійність. Водночас реальні виховні впливи, до яких вдаються молоді батьки, не адекватні заявленим цілям)[9].

Отже, емпірично виявлені особливості процесу і результату соціального навчання підтверджують тезу про те, що механізми, здатні забезпечити успішність політичної соціалізації у сталих суспільствах, не зорієнтовані на зміну та розвиток політичних ставлень. З огляду на це доцільно звернутися до ресурсів розвитку, теоретично і технологічно обґрунтованих у теорії соціального навчання та когнітивних концепціях, а також зосередитися на використанні в ході формування соціалізаційних впливів ширшого спектру механізмів, зокрема проєкції, самокатегоризації, рефлексії, ототожнення, реконструкції, самоствердження, соціального порівняння, переконування, переоцінки цінностей, уніфікації та конструювання реальності.

З огляду на викладене постає проблема побудови системи цілеспрямованих соціалізаційних впливів, яка б охоплювала як індивідуальний, так і соціетальний рівень, адже відносно швидкі зміни якісних параметрів політичної соціалізації можливі лише за умови узгодженості дій усіх акторів соціалізаційного процесу. Беручи до уваги взаємозв'язок дискурсу і суспільства, освітні впливи навряд чи будуть ефективними без змін у політичному дискурсі. Перші кроки на шляху таких змін потребують аналізу дискурсивних практик на засадах соціокогнітивного підходу та вироблення способів їх корекції.

Результати проведених досліджень вказують на необхідність концептуалізації засад політичної соціалізації, зокрема конкретизації її цілей, основних напрямів та засобів. Потребують уточнення уявлення про ціннісні пріоритети, які мають бути сформовані, критерії ефективності політичної взаємодії, прийнятні процедури та норми політичної поведінки, форми та межі політичної відповідальності політичних акторів тощо.

Результати проведених досліджень дають змогу визначити спрямування соціалізаційних впливів на мікрорівні. Найбільш важливими для розвитку політичних ставлень молоді є:

- раціоналізація уявлень про політичну взаємодію, насамперед про цілі та цінності її учасників;
- утвердження соціальної довіри, толерантності, готовності до обстоювання своїх прав у взаємодії з іншими;
- зміна ставлення до влади (насамперед зниження авторитету влади й очікувань щодо неї) та зростання довіри до інших, об'єднавшись із якими можна досягти бажаних цілей;
- перенесення акцентів з відповідальності особистості перед державою і за державу на відповідальність кожного перед членами громади, добробут якої і забезпечує можливість вибору та самовираження її членів;
- формування настановлення на здійснення самостійного вибору, здатність протистояти зовнішньому тиску;
- формування мотивації до набуття політичних компетенцій, необхідних для ефективної політичної взаємодії, підвищення продуктивності політичного мислення (акцент на глибокому розумінні сутності і наслідків проблем, а не на запам'ятовуванні фактів і правил);
- засвоєння навичок активної політичної участі для захисту інтересів (особистості, групи, нації);
- зміщення пріоритетів з цінностей виживання на цінності розвитку і самореалізації.

Окремим завданням є технологічне забезпечення процесу соціалізації, яке задовольняло б потреби різних рівнів соціального навчання і різних його агентів. Продуктивним напрямом цієї діяльності видається адаптація доробку когнітивної психології, зокрема використання технологій моделювання, схематизації, конструювання політичної реальності та інших прийомів. Відповідно до завдань, які вирішуються в процесі навчання, може бути використаний широкий спектр схематизацій: когнітивні – для категоризації, абстрагування, інтерпретації, оцінювання в процесі опрацювання політичної інформації; емоційні – для генерування почуттів, розвитку емпатії, довіри тощо; інструментальні – для засвоєння вмінь, процедур, окремих політичних дій; рефлексивні – для розвитку здатності до самоаналізу та самоконтролю. Однією з перспективних технологій соціального навчання є також аналіз найбільш поширених стратегій політичної поведінки і формування власних смислових конструктів, які в майбутньому можуть вирости у стратегії, що сприяє засвоєнню і надалі – інтеріоризації цінностей політичної взаємодії.

Висновки:

1. Сутність, цілі та механізми політичної соціалізації в перехідних суспільствах відмінні від тих, що властиві сталим суспільствам. З урахуванням цих відмінностей та з огляду на завдання модернізації освіти політичну соціалізацію пропонуємо розглядати в річищі підходу, згідно з яким визначальним фактором розвитку є інтеракція. За такого розуміння сутності розвитку останній має єдину природу з наuczанням як процесом набуття суб'єктом нових уявлень, смислів та опанування нових способів реалізації поведінки і діяльності.

2. Соціальне наuczання здійснюється на соціальному й індивідуальному рівнях, однією з основних його функцій є забезпечення процесу політичної соціалізації молоді і таким чином відтворення (у сталих суспільствах) або трансформація (у перехідних суспільствах) політичної культури.

3. Соціальне наuczання – універсальний механізм політичної соціалізації, потенціал якого у сталих суспільствах лише частково затребуваний. В умовах перехідних суспільств помітно зростає запит на технологічні ресурси соціального наuczання, які здатні істотно підвищити ефективність соціалізаційних впливів.

4. Перспективними напрямками розвитку політичних ставлень молоді є широке застосування моделювання в процесі цілеспрямованого наuczання та розширення спектра психологічних механізмів у ході формування соціалізаційних впливів.

5. Перенесення акцентів у політичній соціалізації на розвивальні стратегії можливе за умови застосування технологій, орієнтованих на посилення когнітивних мотиваторів політичної взаємодії. Використання в освітньому процесі когнітивних моделей сприятиме раціоналізації політичної активності, формуванню якісно нових стратегій політичної поведінки, зміні ціннісних пріоритетів.

Література

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
2. Розум И. С. Психология социализации и социальной адаптации человека / И. С. Розум. – СПб. : Речь, 2006. – 365 с.
3. Торни-Пурта Дж. Политическая социализация подростков в изменяющемся контексте: Международное исследование в духе Невитта Сэнфорда / Дж. Торни-Пурта // Политическая психология: Хрестоматия / сост. Е. Б. Шестопал. – М. : Аспект Пресс, 2007. – С. 316 – 329.
4. Хегенхан Б. Теории научения / Б. Хегенхан, М. Олсон. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 474 с. – (Серия “Мастера психологии”).

5. Дідук І. А. Психологічна готовність молоді до нормативної взаємодії / І. А. Дідук // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2009. – Т. 11. – Ч. 1. – С. 118 – 126.
6. Позняк С. І. Перспективи розвитку громадянської культури молоді в умовах модернізації освіти / С. І. Позняк // Вища освіта України. Темат. вип. “Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – 2008. – Дод. 3. – Т. 2 (9). – С. 477 – 482.
7. Вольфовська Т. О. Особливості впливу упереджень та стереотипів на процес політичної соціалізації молоді / Т. О. Вольфовська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / К., 2010. – Т. 12. – Ч. 6. – С. 67 – 75.
8. Скнар О. М. Базові компоненти системи політичних компетенцій молоді: результати емпіричного дослідження / О. М. Скнар // Соціальна психологія. – 2010. – №3 (4). – С. 55 – 66.
9. Келепко О. В. Сімейне навчання як чинник політичної соціалізації дитини / О. В. Келепко // Психологічні перспективи. – К., 2010. – Спец. вип. – С. 41 – 48.

© Жадан І. В.

Л. О. Кияшко

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ І ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розглянуто можливості, умови та механізми впливу освітнього середовища на формування учня як суб'єкта громадянського суспільства, який здатен брати участь у громадсько-політичних процесах. Представлено структурно-функціональну модель розвитку соціальної зрілості молодшої людини, програму та етапи формування в рамках навчально-виховного процесу готовності до політичної участі.

Ключові слова: політична участь, соціальна зрілість, громадянська відповідальність.

Рассмотрены возможности, условия и механизмы влияния образовательной среды на формирование учащегося как субъекта гражданского общества, способного принимать участие в общественно-политических процессах. Представлены структурно-функциональная модель развития социальной зрелости молодого человека, программа и этапы формирования в рамках учебно-воспитательного процесса готовности к политическому участию.

Ключевые слова: политическое участие, социальная зрелость, гражданская ответственность.